

ІНКЛЮЗИВНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ: ПЕРЕШКОДИ VS ПЕРСПЕКТИВИ

Глобальна економічна криза продемонструвала суттєві дисбаланси моделей зростання світової економіки і викликала завдання переходу до нової, більш гнучкої і збалансованої моделі, здатної підтримувати усталені високі темпи зростання в довгостроковій перспективі разом із забезпеченням рівності в доступу до усіх видів ресурсів. В зв'язку з цим було висунуто декілька концепцій щодо подальшого розвитку в довгостроковій перспективі.

Концепція нової норми (New Normal). Відповідно до цієї концепції будуть мати місце такі ознаки «нової норми»: виражене уповільнення темпів економічного зростання порівняно з попереднім десятиліттям; високі показники безробіття, загострення боргових проблем; значна невизначеність на ринках і подальший зсув глобальної економічної активності в бік країн з ринками, що розвиваються. Такий песимістичний прогноз виник під впливом світової кризи 2009 р., і також пов'язаний з гіпотезою «інноваційної паузи», тобто із зниженням можливостей економічного зростання, що відкривалися завдяки безперервному потоку інновацій¹.

Концепція реіндустріалізації (неоіндустріалізації), згідно з якою очікується зниження інтенсивності промислового аутсорсингу і пошквдження промислового зростання в зв'язку з поверненням виробничої промисловості в розвинені країни, яке багато в чому обумовлено підвищенням ціни трудових ресурсів в економіках, що розвиваються.

Концепція «зеленої» економіки, за якою інвестування в розробку і впровадження технологій, спрямованих на ресурсозбереження та загальне зниження антропогенного навантаження на навколишнє середовище, розглядаються як ключові фактори економіки. За оцінками експертів ЮНЕП, «зелений сценарій» розвитку світової економіки може забезпечити до 2050 р. перевищення загального обсягу ВВП на 16%, подушного ВВП – на 14% і скорочення потреб світової економіки в енергії на 48% порівняно із базовим сценарієм².

Кожна з цих концепцій може бути віднесена до ендогенної теорії економічного зростання. Але, що стосується концепції «нової норми», більшість вчених вважає її позбавленою теоретичних засад і розглядає скоріше як емпіричну гіпотезу, а не інструмент пояснення процесів, які відбуваються в світовій економіці. Що стосується концепцій неоіндустріалізації і «зеленої» економіки, вони не мають всеосяжного значення і також не розкривають причин глибокої диференціації в темпах зростання, рівні і якості життя різних країн і навіть населення однієї країни. Це, якщо можна так висловитися, концепції для країн «золотого мільярду». Деякі вчені відносять «міфологію сталого розвитку», яка розвивається в рамках концепції «Ріо-92» також як ексклюзив «золотого мільярду».

Поступово в наукових колах сформувалася потреба більш широкої парадигми погляду на зростання і розвиток, а разом з цим нових, більш ефективних концепцій «для усіх» (тобто інклюзивних концепцій).

У межах цієї парадигми виникла та отримала значний інтерес і поширення концепція інклюзивного сталого зростання (*inclusive sustainable growth*). *Інклюзія* (англ. *inclusion* – включення, залученість) – це збільшення ступеню участі усіх громадян соціуму у процесі економічного зростання і справедливий розподіл його результатів. Поняття має широке значення і реалізоване в багатьох аспектах, у зв'язку з чим в економічній літературі розглядаються поняття «інклюзивне зростання», «інклюзивні інновації», «інклюзивний розвиток», «інклюзивна економіка» тощо. Інклюзивний розвиток заснований на такому типі економічного зростання, який дозволяє відчутти його результати кожному члену суспільства, охоплюючи усі сфери його життя.

Засади теорії інклюзивного розвитку закладені дослідженнями переважно закордонних вчених: Д. Аджемоглу, Д. Робінсона³, Е.С. Райнерта⁴, Дж. Подеста⁵, З. М. Бедоса⁶, С. Голандер⁷ тощо. Її базові

¹ Афонцев А. Мировая экономика в поисках новой модели роста. *Мировая экономика и международные отношения*. 2014. № 2. С. 3-12. (С. 3).

² Там само. – С. 4.

³ Аджемоглу Д., Робинсон Д. Почему одни страны богатые, а другие бедные. Происхождение власти, процветания и нищеты. Москва, АСТ, 2015. 693 с.

⁴ Райнерт Э.С. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными / пер. с англ. Н. Автономовой. Москва: Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2011. С. 153.

⁵ Podesta J. Inclusive Economic Growth: Increasing Connectivity, Expanding Opportunity, and Reducing Vulnerability URL: <https://www.americanprogress.org/issues/economy/report/2013/02/07>.

⁶ Зені Мінтон Бедос. Для багатших і для бідніших. Зростання нерівності – одна з найбільших соціально-економічних і політичних проблем сучасності URL: Режим доступу: <http://tyzhden.ua/World/62625>.

⁷ Saskia Hollander, Rojan Bolling. Practice, don't preach: getting serious about inclusive development URL: <http://www.thebrokeronline.eu/>

положення, які розроблялися цими вченими з академічних кіл, були розвинені учасниками Комісії зі зростання і розвитку, до складу якої увійшли провідні представники бізнесу, державних структур та наукової спільноти, яку очолив лауреат Нобелівської премії М. Спенс, у звіті «The growth report. Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development»¹.

Один з основних висновків звіту (докладно проаналізовано досвід 13 країн світу) – швидке і тривале економічне зростання це досить складне завдання, але воно реальне, і повторення таких досягнень можливе в інших країнах, що дасть їм шанс поліпшити якість життя своїх громадян і скоротити бідність.

У документі відмічені деякі суттєві риси країн, що досягли високих темпів економічного зростання, і підкреслюється значення якості управління, економічної безпеки, конкуренції, раціональної бюджетної і кредитно-грошової політики, а також державних інвестицій в охорону здоров'я і освіту.

На основі аналізу сучасної економічної літератури, оглядів, доповідей, підготовлених міжнародними експертами для міжнародних організацій, дослідження статистичних даних можна визначити ключові моменти інклюзивного зростання: ширші цілі (не тільки збільшення доходу або ВВП); всебічний розвиток людського капіталу; скорочення нерівності і бідності; важливість активної участі в економічному житті, а не тільки в розподілі доходу; отримання вигоди широкими верствами населення, особливо дітьми, жінками, людьми похилого віку; дбайливе використання природних ресурсів і захист навколишнього середовища.

Інклюзивне зростання – це зростання, яке дозволяє залучити більшу частину трудових ресурсів до ефективної економічної діяльності завдяки чому забезпечити більшій частині населення більш високий рівень життя. Значна увага приділяється розподільчим аспектам добробуту і доданню зростанню антидискримінаційної спрямованості. Люди можуть отримувати вигоди від економічного зростання як пасивні учасники, не приймаючи активної участі у збільшенні доходу або ВВП, а лише завдяки політиці перерозподілу. Це є досить поширеною практикою у більшості країн, і не тільки в бідних і тих, що розвиваються. Насправді, різниця між цими двома перспективами (люди, як активні або пасивні учасники, як виробники і споживачі, як актори або як

клієнти) не так очевидна, як може здатися, адже інклюзивний розвиток вимагає, щоб люди були активно включені в процеси політичних, соціальних і економічних змін. Однак більша «справедливість» і «рівність» у розподілі доходів може одночасно сприяти виключенню більш вмотивованих і здатних груп населення від активної участі в цих процесах. До того, це виключає із бюджету країни величезні кошти, які доцільніше спрямувати на розвиток інфраструктури, найважливішого фактору інклюзивного зростання. Найбільш гостро проблема нерівності, тобто низького ступеня інклюзивності економічного зростання має місце в країнах із слаборозвинутими інфраструктурними мережами. Теоретичні дослідження і емпіричні розрахунки свідчать про тісний зв'язок між розвитком інфраструктури і інклюзивним зростанням – 1 млрд дол., вкладений в інфраструктуру, безпосередньо створює 15 тис. робочих місць і приблизно 30 тис. додаткових робочих місць в суміжних галузях. Китай, починаючи з 2000-х років, інвестує в інфраструктуру щорічно 8-10% ВВП, Таїланд і В'єтнам – понад 7%, Індія – 4-6%, розглядаючи її як платформу для подальших інновацій і вирішення проблем зайнятості².

Проте дуже велика кількість ресурсів часто виділяється на перерозподільні заходи, спрямовані на боротьбу з бідністю та соціальним виключенням (ексклюзією), але не з їх причинами. Такі країни, як Бразилія, Перу, Уганда, Гватемала, Венесуела, Росія витрачають значно більше грошей на субсидії і трансфери, ніж на державні інвестиції для розширення інфраструктурних мереж, системи освіти (існують дослідження, які свідчать, що освітня інфраструктура ще в більшому ступеню, ніж дорожня мережа впливає на економічне зростання) і охорони здоров'я.

Зрозуміло, що розвиток інфраструктури грає велику роль у процесі інклюзивного зростання, але цим далеко не вичерпується.

Світовий банк (World Bank) визначає інклюзивне зростання як зростання швидкими темпами, стає, широко поширене по всім секторам економіки, що залучає значну частину трудових ресурсів країни і характеризується рівністю можливостей в доступі до ринку праці і ресурсів. Головний акцент у даному визначенні робиться на продуктивній зайнятості для всіх груп працездатного населення, включаючи жінок, як важливої умови зниження рівня бідності, більше, ніж на розподілі доходів³.

¹ Всемирный банк предпринял попытку раскрытия стратегий роста быстро развивающихся стран / Центр гуманитарных технологий. 25.05.2008. URL: <http://gtmarket.ru/news/state/2008/05/25/1686> -Доклад о росте. Стратегии устойчивого роста и инклюзивного развития (The Growth Report. Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development).

² Кондратьев В. Инфраструктура и экономический рост. *Мировая экономика и международные отношения*. 2011. №11. С. 18-24. (С. 23).

³ Ending Poverty and Sharing Prosperity. Global Monitoring Report 2014/15. – Washington DC: International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2015. 240 p. URL: <http://www.worldbank.org/en/publication/global-monitoring-report>.

Таку само позицію займає і *ОЕСР*, розглядаючи інклюзивне зростання, як стабільне і всеосяжне з точки зору можливостей працевлаштування, і яке потребує підтримки з боку громадських інститутів для вирішення проблем на ринку праці.

International Policy Centre for Inclusive Growth (IPC – IG) оцінює інклюзивне зростання як результат, і як процес. З одного боку, як забезпечення повсюдної можливості участі в процесі зростання як з точки зору прийняття рішень, так і в створенні самого зростання. З іншого боку, результат інклюзивного зростання – це справедливий розподіл доходів¹.

Європейська комісія (European Commission) визначає інклюзивне зростання як забезпечення високого рівня зайнятості, інвестування в освіту, боротьбу з бідністю і модернізацію ринків праці, системи соціального захисту і сприяння більшому об'єднанню суспільства. Переваги економічного зростання мають поширюватися на усі регіони країни, посилюючи територіальну єдність. Єврокомісія під час підготовки стратегії «Європа 2020» позначає, що інклюзивне зростання включає в себе: повне використання трудового потенціалу, зниження бідності та її наслідків, розвиток соціальної залученості, усунення регіональних диспропорцій. Таке комплексне бачення проблеми зростання і його інтегрованість у структурні реформи забезпечують диверсифікацію економіки і її перехід на «зелені принципи» через збільшення частки відновлених джерел енергії. Важливо мати залученість в процес інклюзивного розвитку різних секторів економіки (не тільки високотехнологічних) при акценті на інфраструктуру, як необхідну умову інклюзивності і сталості зростання².

Міжнародний валютний фонд розглядає інклюзивне зростання як підвищення темпів зростання за рахунок надання єдиного простору для інвестицій і продуктивної зайнятості населення.

Наведені приклади розбіжностей у розумінні поняття «інклюзивне зростання» наочно демонструють, що сьогодні не існує його загальноприйнятого визначення і єдиного уявлення про цей процес. Однак ця концепція була досить активно прийнята широким колом фахівців, а значимість забезпечення інклюзивного зростання економіки затверджено провідними міжнародними організаціями.

Виходячи з цих позицій, приймаються програмні рішення на державному і міждержавному рівнях. Однією з таких програм є прийнята в 2010 р. десятирічна стратегічна програма Європейського

союзу «Європа - 2020»³. Вона спрямована не тільки на подолання негативних наслідків кризи 2008-2009 рр., а й на перехід до нової сталої «зеленої» траєкторії зростання. Підкреслюється, що це зростання має бути інтелектуальним, стійким і інклюзивним при залученні до відповідних процесів усіх секторів економіки, усіх верств суспільства. Ці три пріоритети взаємно посилюють один одного, і мають сприяти Євросоюзу в цілому, і кожній країні окремо, досягти високого рівня зайнятості, продуктивності і соціальної єдності. Для слідування цим пріоритетам було сформовано пакет з п'яти цілей у таких областях: зайнятість, інновації, зміна клімату та енергетика, освіта, боротьба проти бідності та соціального відчуження.

Слід навести конкретні параметри, що характеризують заявлені орієнтири, в числі яких: досягнення 75%-го рівня зайнятості серед населення у віці 20-64 років; підвищення рівня інвестицій в дослідження і розробки до 3% ВВП Євросоюзу; скорочення викидів парникових газів на 20% (можливо на 30%) по відношенню до рівня 1990 р., а також збільшення частки відновлюваних джерел у загальному обсязі споживання енергії до 20%, підвищення енергетичної ефективності на 20%; доведення частки осіб, які завершили триступеневу освіту в віковій групі 30-34 років до 40%; скорочення на 20 млн числа тих, хто знаходиться на межі бідності і соціального виключення.

Треба відзначити, що поставлені цілі носять досить конкретний характер, що полегшує контроль за їх виконанням. Важливо також, що на основі цих цільових параметрів сформовані орієнтири для кожної країни ЄС окремо. Для досягнення вищезгаданих цілей в якості пріоритетних висунуті наступні сім напрямів діяльності.

1. «Інноваційний союз» – об'єднання зусиль для створення і впровадження інновацій, що дозволить використовувати інноваційні ідеї у виробництві товарів і послуг, сприятиме створенню нових робочих місць і зростанню економіки.

2. «Рух молоді» – підвищення якості освіти, залучення молоді на ринок праці.

3. «Розвиток цифрових технологій в Європі» – прискорення повсюдного використання високошвидкісного Інтернету і надання можливостей участі фізичних і юридичних осіб в загальному цифровому просторі.

4. «Доцільне використання ресурсів в Європі» – розумне використання джерел енергії, перехід на економіку з низьким споживанням вуглевод-

¹ Exploring and Strengthening the Intersections between Social Protection, Employment and Inclusive Growth / Issues Paper for G20 DWG on Growth with Resilience. – Brasilia DF, Brazil: International Policy Centre for Inclusive Growth (IPC - IG), 2013. 47 p. URL: <http://www.ipc-undp.org/publication/26527>.

² Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Brussels, EC, 2010. 34 p. URL: http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm.

³ Там само.

невої сировини, збільшення використання джерел відновлюваної енергії, зниження залежності зростання економіки від кількості споживаних ресурсів.

5. «Індустріальна політика, спрямована на глобалізацію» – поліпшення умов для підприємництва, в першу чергу для малого і середнього бізнесу. Розвиток потужної і стійкої промислової бази для повсюдної глобалізації.

6. «План з розвитку нових здібностей і збільшення кількості робочих місць» – модернізація ринків праці, підвищення мобільності трудових ресурсів, надання можливостей для отримання нових знань і навичок, щоб збільшити можливості для працевлаштування.

7. «Європейська політика проти бідності» – підвищення зайнятості і зниження рівня бідності за рахунок економічного розвитку на всій території Європейського Союзу.

На сьогодні можна сказати, що виконання поставлених цільових орієнтирів йде зі значними труднощами. Багато в чому це пов'язано з різницею в економічному розвитку країн ЄС, яка посилюється. Так, наприклад, рівень зайнятості серед населення у віці 20-64 років в Греції становить 52,9%, в Швеції – 79,8%¹. Але, незважаючи на це, активно проводяться публічні консультації щодо реалізації стратегії «Європа 2020» та можливого корегування зазначених цілей. На спеціальному сайті, присвяченому стратегії «Європа 2020», кожна людина має можливість дослідити виконання цілей, зробити розбивку по ключовим індикаторам для будь-якої країни ЄС, розглянути динаміку показників на графіку. Це дозволяє здійснювати постійний громадський контроль за її реалізацією.

В Україні стратегія інклюзивного зростання поки що відсутня. Однак країна ще у 1992 р. приєдналася до стратегічного документу ООН «Порядок денний на XXI століття», підписала ряд міжнародних угод і договорів, які зобов'язують управлінські структури держави здійснювати розвиток на принципах збалансованості, а в 2015 р. було затверджено стратегію «Україна – 2020» року². «Стратегія–2020» включає в себе 62 реформи. Метою реформ визначено досягнення європейських стандартів життя та гідного місця Україні в світі. З них пріоритетними визначені 8 реформ та 2 програми. Сутність цього програмного документу, покликаною забезпечити сталі економічне зростання можна визначити всього двома словами – добрі наміри («благие намерения»). А ухвалення на Самміті ООН зі сталого

розвитку 17 глобальних *Цілей сталого розвитку* на період до 2030 року, потребує розробки нової стратегії сталого розвитку України на період до 2030 року, проєкт якої вже існує (з намірами ще більш добрими)³.

При розгляді проєкту стратегії «Україна - 2030» звертає на себе увагу той факт, що поняттю «інклюзія» фактично не приділено уваги, хоч у вступній частині є визначення понять «інклюзивність», «інклюзивне зростання», «інклюзивне суспільство» та «інклюзивні інституції». В самому ж тексті сутність цих понять ніяк не розкривається. Є враження, що ці поняття використовуються в тексті проєкту Стратегії як свого роду декор, і майже завжди разом із поняттям «збалансований», яке в даному контексті сприймається як синонім поняттю «інклюзивний». Однак у самому тексті проєкту стратегії міститься чимало інструментів і механізмів щодо створення відповідного правового поля для інклюзивного зростання.

Для оцінки ефективності державної політики в цьому напрямі необхідно вимірювати ступінь інклюзивності зростання. Ряд міжнародних організацій вже приступили до розроблення методичних рекомендацій щодо розрахунку *індексу інклюзивного розвитку*. В запропонованих ними методиках важлива роль відводиться ефективній роботі влади та громадських інститутів, політика яких має бути оптимізована як для створення умов всеохоплюючої участі у виробництві ВВП, так і для виключення нерівності в розподілі створеного продукту. Оцінка інклюзивності економічного зростання за методиками міжнародних економічних інститутів в загальному вигляді являє собою математичний інструментарій, за допомогою якого розраховується зведений індекс. Для його розрахунку використовуються групи показників, які характеризують динаміку різних процесів, які мають вплив на результуючу інклюзивного зростання, а також регресивні рівняння, спрямовані на кількісну оцінку відповідних факторів.

Методики оцінки інклюзивності зростання та перелік основних показників, в різних методиках, представлені нижче.

Перелік основних показників, які використовуються у методиці ООН⁴.

Пов'язані з доходом:

• частка населення, яке споживає нижче 2 дол. в день (за ПКС в дол. США);

¹ Там само.

² Про Стратегію сталого розвитку "Україна - 2020": Указ Президента України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

³ Стратегія сталого розвитку України на період до 2030 року. Проєкт. URL: <http://ua.undp.org>.

⁴ Hoekman B. Trade Policy for Inclusive Growth // Policy Dialogue: Redefining the Role of the Government in Tomorrow's International Trade. Geneva: UNCTAD, 2012. URL: http://unctad.org/meetings/en/SessionalDocuments/ditc_dir_2012d1a_Hoekman.pdf.

• відношення доходу і споживання найбільш багатих 20% населення до 20% найбільш бідних.

Не пов'язані з доходом:

- середня кількість років навчання (для молодого і дорослого населення);
- рівень дитячої смертності.

Зростання і розширення економічних можливостей:

- темпи зростання ВВП на душу населення за ПКС (у постійних цінах);
- показник зайнятості;
- еластичність загальної чисельності зайнятих до ВВП (еластичність зайнятості).

Ключові показники інфраструктури:

- споживання електроенергії на душу населення;
- частка асфальтованих доріг в загальній протяжності дорожньої мережі.

Соціальна рівність для забезпечення рівного доступу до економічних можливостей, послугам освіти і охорони здоров'я:

- кількість лікарів, медсестер і акушерського персоналу на 10 000 осіб;
- частка державних витрат на освіту і охорону здоров'я від загальних витрат;
- співвідношення учнів і вчителів у початковій школі.

Доступ до послуг соціальної інфраструктури:

- частка населення з доступом до електропостачання в загальній чисельності;
- частка населення, що користується якісними засобами санітарії.

Гендерна рівність і можливості:

гендерна сегрегація у початковій, середній і вищій освіті.

Системи соціальних гарантій:

частка витрат на соціальне забезпечення від державних витрат на охорону здоров'я і соціальне забезпечення.

Ефективне державне правління і громадські інститути:

якість державного управління;

рівень корумпованості.

Оцінка інклюзивності зростання за методологією МВФ¹ базується на концепції кривої вимірювання концентрації, яка визначає соціальну мобіль-

ність і аналізує розподіл доходів серед населення. Підсумкове рівняння регресії містить в собі дані, які характеризують середнє зростання доходів і нерівності по країнам світу за п'ять років, рівень доходу населення за ПКС за 5-річний період часу, варіації між країнами, на основі яких дається оцінка інклюзивності економічного зростання. В рамках даної методології задіяні групи показників – факторів інклюзивного зростання:

макроекономічні: ВВП на душу населення, заборгованість по відношенню до ВВП, обсяг інвестицій, рівень інфляції, державні витрати, волатильність ВВП.

структурні: відкритість економіці, рівень освіти, фінансова відкритість, обсяг прямих іноземних інвестицій, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, якість інфраструктури, експорт послуг і товарів.

Методика ОЕСР² фокусується на різних типах ресурсів, які можуть бути виміряні на даний момент і означати добробут майбутніх поколінь: економічний, природний, людський і соціальний капітали, включаючи в себе три ключових індикатори. Перший індикатор – *багатовимірність*, – виходить з визначення добробуту населення і включає в себе 11 показників в грошовому і негрошовому вимірі. Другий – *вплив на розподіл*, – пов'язаний з методом порівняння багатовимірних оцінок добробуту населення. Третій – *стратегічна доцільність*, – включає доходи домогосподарств і охорону здоров'я.

Концепція інклюзивного зростання має велике значення для України в зв'язку з тими викликами, з якими їй довелося зіткнутися в останні роки. Адже кожна країна потребує окремого розгляду її проблем. Серед українських науковців можна виділити наукові праці А.В. Базілюка, Т.Г. Затонацької, С.С. Кожемякіної, І.В. Тараненко³. В їх працях ідеї видатних західних дослідників багато в чому втрачають свій первісний зміст, і «збагачуються» звичним набором «напрямків і рекомендацій» з інклюзивного (а раніше – «сталого», «збалансованого», «соціально-орієнтованого», «інноваційного» тощо) розвитку. В багатьох роботах міститься лише обґрунтування важливості інклюзивного зростання як основи соціально-економічного розвитку країни через

¹ Inclusive Growth: Measurement and Determinants. Washington DC: IMF, 2013. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.aspx?sk=40613.0>.

² OECD Framework for Inclusive growth. Paris: OECD, 2014. URL: http://www.oecd.org/mcm/IG_MCM_ENG.pdf.

³ Базілюк А.В., Жулин О.В. Інклюзивне зростання як основа економічного розвитку. *Економіка та управління на транспорті*. 2015. Вип. 1. С. 19–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eut_2015_1_5. Затонацька Т.Г. Фінансове забезпечення інклюзивного зростання та подолання бідності в Україні: існуюча практика та перспективи. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 014. Вип. 1 (28), Т.2. С. 102 – 112; Кожемякіна С.С. Підвищення продуктивності праці як основа економічного зростання в Україні. *Економіка України: інноваційна стратегія українських реформ*; Тараненко І. В. Модифікація глобалізаційно-інноваційної моделі світової економіки на засадах сталого розвитку: нові виміри конкурентоспроможності. *Європейський вектор економічного розвитку*: зб. наук. пр. Дніпропетровськ. Дн Ун-т ім. Альфреда Нобеля, 2013. Вип. 1(12). С.172-185.

інклюзію усіх членів суспільства. У роботі А.В. Базілюка запропоновано два методичні підходи щодо визначення індексу інклюзивного зростання. Перший метод показує скільки держава недоотримає ВВП через бідність, безробіття і боргове фінансування економіки, а другий базується на визначенні інтегрального показника інклюзивного розвитку через визначення рівня доступу до результатів праці. Результати розрахунків автора показали, що у 2009 р. в Україні недоотримано 28% ВВП, а у 2014 р. – 45 %.

Безумовно, для оцінки ефективності державної стратегії управління економікою вимірювати ступінь інклюзивності зростання необхідно. Зокрема, такий індекс може висвітлити існуючі проблеми і порівняння із іншими країнами, але чи дасть це відповідь на питання – яким чином забезпечити інклюзивний розвиток країни, що перешкоджає такому розвитку і чому в більшості країн його не забезпечено раніше?

Відповідь на це питання складно знайти в дослідженнях світових організацій, незважаючи на їх намагання вимірювати і обчислювати індекси. Тому такий інтерес викликала *концепція інклюзивних інститутів* (далі – КІІ), висунута у роботі американського неоінституціоналіста з Массачусетського технологічного інституту Дарона Аджемоглу (Daron Acemoglu) і гарвардського політолога Джеймса Робінсона (James A. Robinson)¹.

Цінність їх концепції не в тому, що в черговий раз проголошується безумовне «інститути мають значення» або «інститути вирішують усе». Грунтуючись на неоінституційній теорії, автори пояснюють відмінності в економічному і соціальному розвитку різних країн, і чинників, що сприяють або перешкоджають економічному зростанню і накопиченню достатку. Аналогії та паралелі цієї концепції з більш ранніми економічними теоріями, безумовно, існують, як і їх органічний зв'язок і спадкоємність. Все частіше дослідники, зайняті пошуком джерел економічного зростання активно втручаються в сферу політичних і соціальних відносин, ширше залучають історичний матеріал. Звичайні динамічні ряди все частіше доповнюються міждержавними зіставленнями, а місце елементарних виробничих функцій починають займати багатофакторні порівняння. При цьому такі змінні, як норма особистих заощаджень (або норма накопичень) в подібних розрахунках взагалі відсутні. Зате значне місце відводиться тим змінним, які, на думку Р. Берроу, повинні грати негативну роль (масштаби споживання держави, інфляція тощо), і, що особливо істотно, змінним, що характеризують вплив суспільно-полі-

тичних відносин (ступінь демократизації суспільства, розподіл влади, дотримання законів, перш за все реальний захист прав власності і контрактних прав)².

Останнім часом і представники економічного мейнстріму почали схилитися до думки, що інституційні структури виявляються найбільш глибоким джерелом сталого розвитку та економічного зростання, а необхідною умовою цього є здатність економічних інститутів використовувати потенціал інклюзивних ринків, заохочувати технологічні інновації, інвестувати в людський капітал і мобілізувати таланти і навички значного числа людей. Пояснення, чому так часто економічні інститути нездатні досягти цих цілей, – центральна тема досліджень Д. Аджемоглу і Д. Робінсона. Не менш важливе для них розглянути, як саме влада розподілена в суспільстві: які можливості різних груп громадян ставити спільні цілі і досягати їх, а з іншого боку – обмежувати інші групи громадян в досягненні їх цілей.

Центральним для концепції Д. Аджемоглу і Д. Робінсона є *зіставлення екстрактивних і інклюзивних інститутів*. Для цього виконано докладний аналіз закономірностей, методів, прикладів регулювання взаємозв'язаного розвитку (кoeволюції) політичних і економічних інститутів в багатьох країнах на протязі довгого історичного періоду.

Інклюзивні економічні інститути дозволяють співучасть якщо не усіх, то великої кількості громадян в економічних відносинах з можливістю отримання доходу/прибутку. Ці інститути мають також забезпечувати вільний вхід на ринок для нових компаній і вільний вибір професії і кар'єри для усіх громадян. Тобто вони стимулюють економічну активність усіх верств населення, а це дозволяє найкращим чином використовувати їх таланти і навички, при цьому залишаючи право вибору за кожною окремою людиною. Обов'язковою складовою інклюзивних інститутів є захищені права приватної власності, неупереджена система правосуддя і рівні можливості для участі усіх громадян в економічній діяльності. Інклюзивні економічні інститути підтримуються інклюзивними політичними інститутами, які перешкоджають вузьким групам інтересів регулювати економіку країни на свою користь.

Інститутам, які мають властивості, протилежні інклюзивним, автори концепції дали назву *екстрактивних інститутів* (від англ. *to extract* – «витягувати», «вичавлювати»), спрямованих на те, щоб «вичавити» максимальний дохід з експлуатації однієї частини населення і спрямувати його на збагачення іншої частини. Екстрактивні інститути допускають або встановлюють відчуження власності або дохо-

¹ Аджемоглу Д., Робінсон Д. Почему одни страны богатые, а другие бедные. Происхождение власти, процветания и нищеты. Москва, АСТ, 2015. 693 с.

² Цит. за Радьгин А., Энтов Р. В Поисках институциональных характеристик экономического роста (новые подходы на рубеже XX – XXI веков). *Вопросы экономики*. 2008. №8. С. 6.

дів на користь вузьких груп. Вони дозволяють вузькій групі громадян управляти економікою країни для власних інтересів і перешкоджають іншим групам громадян отримувати для себе вигоду з участі в економічних відносинах. Екстрактивні економічні інститути підтримуються екстрактивними політичними інститутами, які зберігають контроль привілейованих груп над економікою країни.

У роботі позначено такий характер взаємодії нерівності і економічного зростання:

- зниження нерівності в країні (і не тільки у розподілі ВВП) є фактором (а не результатом) росту її економіки;

- подолання нерівності – не результат зростання економіки, а результат досягнутого ступеню інклюзивності інститутів даної країни.

Автори КП надають обґрунтовані докази того, чому в деяких країнах політичні процеси призводять до створення інклюзивних інститутів, які сприяють зростанню економіки, тоді як в більшості країн світу протягом всієї історії людства політичні процеси вели і ведуть до протилежного результату – утвердження екстрактивних інститутів, що заважають економіці зростати.

Економічне зростання і технологічні інновації створюються в результаті процесу, який видатний австрійський економіст Йозеф Шумпетер визначив «творчим руйнуванням», а діяльність підприємців революційною, бо саме з нею пов'язані нововведення, і саме вона забезпечує оновлення техніки і технології виробництва, зміни їх комбінації і загальний прогрес. У ході цього процесу старі технології замінюються новими, нові сектори економіки залучають ресурси за рахунок старих, нові компанії витісняють визнаних раніше лідерів.

Екстрактивні інститути в довгостроковій перспективі перешкоджають економічному і інноваційному розвитку внаслідок декількох факторів. По-перше, неможливість захисту прав власності і контрактних прав, відчуження результатів праці, створюють негативні стимули для більшості громадян до досягнення економічного успіху. По-друге, вузькі групи, які контролюють економіку в країнах з екстрактивними інститутами, перешкоджають інноваційному розвитку, тому що нові технології можуть підірвати сектори економіки, що дають їм прибуток, і створити інші групи, які можуть направити економічні ресурси на підкуп їх влади (перерозподілити ресурси не на їх користь). Опір «творчому руйнуванню» часто і лежить в основі опору створенню інклюзивних економічних і політичних інститутів. Це і є найважливіша перешкода на шляху не тільки

інноваціям, а взагалі інклюзивному сталому розвитку цих країн.

З цих причин, хоч екстрактивні економічні інститути і можуть генерувати економічне зростання, це зростання не буває сталим, і не супроводжується «творчим руйнуванням», адже не засновано на інноваціях. Коли і політичні, і економічні інститути екстрактивні, технічному прогресу і процесу «творчого руйнування» просто нізвідки взятися. Протягом деякого часу країна може підтримувати економічне зростання шляхом перерозподілу ресурсів, в тому числі людських, але таке зростання має глибокі внутрішні обмеження. Коли межа досягнута, зростання зупиняється, як воно зупинилося у СРСР ще у 1970-ті роки. І навіть, коли це зростання все ще було високим, науково-технічний прогрес у більшості галузей економіки Радянського Союзу майже не відбувався. Тільки у військовій і аерокосмічній сферах, завдяки колосальним ресурсам, які в них вкладалися за рахунок усіх інших галузей економіки, активно розвивалися нові технології. А в цілому радянська промисловість ставала все більш несприйнятливою до інновацій¹. Таке зростання без «творчого руйнування» і технічного прогресу в усіх галузях економіки не могло бути сталим, і врешті-решт різко припинилося, адже екстрактивні інститути не спроможні підтримувати безперервний потік технологічних інновацій і «технологій широкого застосування» – цьому перешкоджає як відсутність економічних стимулів, так і опір еліт².

Д. Аджемоглу, таким чином, відкрив реальну перешкоду інноваційної економіки, якою є непопулізм в країнах (до їх числа відноситься більшість посткомуністичних) їх інституційної основи. Якби «нові» уряди і президенти не приходили до влади, в основі – неможливість широких груп населення впливати на рішення еліт. Адже роз'єднане, несолідарне, неорганізоване населення таких країн, не зацікавлене і фактично не здатне виступати як самоорганізовані соціальні суб'єкти, спроможні змінити «правила гри», чому також сприяє курс на знищення організацій громадянського суспільства (НДО).

З іншого боку, спроби встановити більш справедливий розподіл благ заміною старої еліти на нову, неефективні. У більшості випадків такі спроби врешті-решт призводять до появи нової олігархії, яка зберігає екстрактивні інститути і використовує їх для власної вигоди. Різні поєднання інститутів, що існують сьогодні в різних країнах, глибоко вкорінені в історії, оскільки після того як суспільство було організовано певним чином, ці інститути змінюються рідко і повільно.

¹ Визнано, що ця система була здатна сконцентрувати ресурси виключно на окремих масштабних завданнях і навіть домогтися значного ефекту стосовно конкретного науково-технічного проекту (польоти в космос, ракетно-ядерна зброя тощо).

² Цитована праця Аджемоглу Д. С.67.

Автори КП розглядають радянську і пострадянську економіку як приклад системи екстрактивних інститутів. Реформи в цих країнах, за їх думкою, були змінами *path-dependent changes* («не сходячи зі звичної колії») за термінологією неінституціоналістів), і призвели до утвердження нової інкарнації таких само інститутів, що були раніше, і ще більш високого рівня соціально-економічної нерівності. Зокрема, в Україні і Росії замість обіцяного «народного капіталізму» виник і сформувався номенклатурно-олігархічний капіталізм з гострими соціальними контрастами і масовими злиднями. Виникли: глибоко поляризоване суспільство, уражене кризою ідеології і національної ідентифікації; олігархічна криміналізована економіка; влада, що поєднує як ознаки демократичної політичної системи, так і риси більш властиві авторитарним режимам.

В Україні за роки ринкових реформ відбувся перерозподіл власності на користь клієнтельних груп (їх на пострадянському просторі почали іменувати кланами), і реальним суб'єктом управління стали великі корпорації¹. На території, де опанували ці клани, контроль над ресурсами країни і наявність владних повноважень (як результат процесу прямого зрощування влади і власності) надало необмежені можливості реалізації їх приватних інтересів, що і перешкоджає зміні інституційної основи в інтересах усього суспільства. Внаслідок цього підприємницька діяльність не має для пересічних громадян сенсу через те, що не забезпечує їм доступу до ресурсів (вони вже усі розподілені поміж кланами). Але справа не тільки в тому, що в країні із екстрактивними інститутами існують перешкоди для підприємницької діяльності. Значніші перешкоди існують і для інноваційної діяльності.

Адже клієнтельні групи це щільно інтегровані, закриті соціальні мережі, згуртовані на базі загальних інтересів, замкнуті для сторонніх, не зацікавлені в будь-якому впливі з боку громадянського суспільства, і головне – у впровадженні інституційних механізмів «творчого руйнування». При цьому солідарність цих груп інтересів, тобто узгодження дій і рішень, притаманна їм більшою мірою ніж пересічним громадянам України, що і дозволяє зберігати систему екстрактивних інститутів, які сконцентровані на розподілі ренти (політичної, адміністративної) і забезпеченні саме цієї інституційної структури. Це і є протидією для здійснення масштабних структурних змін всієї економіки країни, яка протягом вже майже трьох десятиліть самостійного існу-

вання спиралася виключно на сировинні ресурси і експорт продукції 2-3-го промислового укладу.

Існуюча структура вітчизняної економіки у будь-якому аспекті не відповідає сучасним моделям інклюзивного зростання. Повномасштабна криза у переважній більшості сфер економіки, техніко-технологічна відсталість, низький рівень інвестиційно-інноваційної активності стали наслідком кумулятивної деструктивної дії комплексу чинників різної природи, але передусім, дії екстрактивних інститутів. У той же час, ці складні умови і черговий кризовий стан надають шанс для зміни інституційної основи, для чого необхідні інклюзивні інститути, – правила й норми, втілені через відповідні структури, організаційно-комунікаційні зв'язки, законодавчо-нормативне забезпечення, що і закладено в «Стратегії – 2030», як «Операційна ціль 7.3 – Створити ефективні, підзвітні та інклюзивні інституції на всіх рівнях».

В Україні достатньо виступів як вчених, так і політиків і урядовців, які бачать єдину можливість «перейти від «сировинного дрейфу» і «боргової ями», залежності від міжнародних фінансових інститутів до ... європейського рівня добробуту» в переході «від екстрактивної до інклюзивної економіки, при якій в економічних процесах будуть задіяні широкі верстви населення, які зможуть вільно проявляти свої таланти і підприємницьку ініціативу». Деякі з них вважають ключовими механізмами для цього кооперативний рух і програми на зразок ESOP, які діють в США і Європі, вважаючи що – «це реальний шлях до «м'якої деолігархізації» і інклюзивної економіки»².

Однак в Україні на сьогоднішній час вже існує законодавча ініціатива, яку з повним правом можна вважати кроком до інклюзивної економіки, до залучення широких верств населення, до рішення соціально-економічних, демографічних, екологічних проблем сільської місцевості і українського сільського господарства.

Переконання, що «правильний» запуск ринку землі має привести до оздоровлення всіх процесів, які відбулися за час дії 15-річного мораторію на продаж сільськогосподарських земель, та нівелювання викривлень в українській аграрній моделі, спричинених цими обмеженнями, розділяють далеко не усі причетні до прийняття рішень у цій сфері. Більш того, це викликає рішучий опір, і не тільки з приводу того «аби не було гірше». Продаж сільськогосподарських земель у тому варіанті, який пропонується

¹ На початку 90-х років трансформація крупних об'єктів радянської промисловості у великий пострадянський бізнес, переважно в акціонерній формі, відбувалась стрімкими темпами. Формальне акціонування на основі приватизації державних підприємств у суспільстві без демократичних традицій, підприємницької культури, повної нерозвиненості інститутів ринкової економіки та громадянського суспільства стало унікальним у світовій практиці експериментом – швидкою, масовою і практично безоплатною передачею прав власності окремим особам.

² Галасюк В. Пути перехода Украины к инклюзивной экономике. URL:<http://hyser.com.ua/economics/puti-perehoda-ukrainy-k-inklyuzivnoj-ekonomike-eksperty-145320>.

урядом (Міністерством аграрної політики України) відкриває ринок для пересічних селян, але виключає з цього процесу крупних «гравців» (передусім агрохолдинги). Хоч на думку заступника міністра аграрної політики питання «Чи готова Україна до впровадження ринку землі?» вже відноситься до розряду «перезрілих», йдеться не про зрілість, а про намагання «сильних світу цього» не випустити ресурс, який ще більше закріпить позиції олігархів і закряє перспективи для пересічного селянина. Як запевняють ініціатори законопроекту, «при відкритті ринку основна наша мета – створити в сільській місцевості середній клас, який забезпечить робочі місця. Повноцінна власність на землю має дати селянам можливість розвивати своє виробництво, ...щоб у кожному селі, умовно кажучи, з населенням 1-2 тисячі людей, працювало 3-5 фермерів, кожен з яких створить по 10-20 робочих місць. У такий спосіб ми зможемо суттєво покращити соціальну ситуацію»¹.

При тому, що крім мораторію, немає ніяких перешкод для функціонування ринку землі в Україні (хоч і є питання, які потребують врегулювання, законодавче підґрунтя вже закладено, ринок оренди успішно і повноцінно функціонує), висловлюється чимало побоювань (передусім, щодо посилення корупції), одразу виникають сумнівні перешкоди, які не мають відношення до реальності, але завдяки яким можна і далі зберігати цю «недоторканість» з метою очікування зміни «правил гри» на користь земельних «баронів».

Міністр аграрної політики висловлює ще одне суттєве побоювання щодо перспективи вітчизняних переваг у вигляді родючих ґрунтів (агрохолдингами застосовується досить виснажлива модель агровиробництва) і сприятливого клімату, які можуть бути нівельовані світовими технологічними розробками, і земля перестане бути основним засобом виробництва. І врешті-решт Україна може опинитися на узбіччі високотехнологічного аграрного процесу, так і не позбавившись майже останнього рудименту радянського періоду – обмеження права розпорядження землею.

Держава, як власник земель, може формувати умови продажу на користь категорії покупців, яких хоче підтримати через механізм розстрочення платежів для фермерів, які купують державну землю, пільгового кредитування для фермерів тощо. Однак система екстрактивних інститутів України разом із

її нестабільною податковою, валютною, регуляторною політикою сформували одне із найгірших бізнес-середовищ у світі, яке виключає можливості самозайнятості широких верств населення, але завжди надає їх для збагачення тільки одного прошарку – власникам великого бізнесу. І з прийняттям народними обранцями закону про подовження мораторію ще на рік,² влада підтвердила курс на збереження існуючого стану, який на користь тільки аграрним олігархам, які зараз можуть за безцінь брати в оренду сотні тисяч гектарів.

Ця інституційна стійкість і сили, що стоять за нею, допомагають пояснити і те, чому з нерівністю так важко боротися і чому так важко зробити бідні країни багатими. «З точки зору тих, хто контролює політичну владу, немає ніякої необхідності вводити більш ефективні для економічного зростання і добробуту населення інститути, якщо діючі інститути набагато краще служать інтересам самої влади»³.

У зв'язку з цією ситуацією, конкретне рішення якої, до речі, не передбачено ані в Стратегії «Україна – 2020», ані у Проекті «Україна – 2030» (гасла це одне, а законодавчі акти – це інше), доцільно навести приклад переходу від екстрактивних інститутів до інклюзивних, який відбувся в США шляхом рішення саме земельного питання. Це також є прикладом того, яку роль може мати впровадження інклюзивного інституту в модернізаційному перетворенні країни.

Після громадянської війни Півночі і Півдня бурхливий розвиток промисловості на півночі США призвів до появи великих промислових корпорацій, які використовували політичний вплив, щоб регулювати економіку країни в своїх інтересах. Крім того, істотний рівень екстрактивності економічних і політичних інститутів зберігався і на Півдні США, в штатах колишньої Конфедерації. На той час США були середньо розвинутою країною із сировинною економікою – в 1862 р. близько 60% американського експорту давала бавовна-сирець із сільськогосподарського Півдня. Головним економічним ресурсом була земля, але на Півдні вона була розподілена поміж крупними землевласниками. Такий стан не міг не турбувати керівництво країни, президентом якої на той час був видатний діяч Авраам Лінкольн. Ідея щодо того, що кожний громадянин цієї вільної країни має право володіти земельною ділянкою активно просуvalась і знизу і зверху, і під тиском народних мас і радикально-демократичного крила Республі-

¹ Бурбела Н. Перший заступник міністра агрополітики Максим Мартинюк: Україна може опинитися на узбіччі високотехнологічного аграрного процесу, а ми продовжуватимемо сперечатися – можна продавати землю, чи ні. URL: <https://economics.unian.ua/agro/1942476-pershiy-zastupnik-ministra-agropolitiki-maksim-martinyuk-ukrajina-moje-opinitisy-a-na-uzbichchi-visokotehnologichnogo-agrarnogo-protsesu-a-mi-prodovjuvatimemo-sperechatisya-mojna-prodavati-zemlyuchi-ni.html>

² Про внесення зміни до розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України: Закон України від 07.12.2017 р. №2236 – VIII. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/web2>.

³ Цитована праця Аджемоглу Д. С.64.

канської партії в 1862 р. було ухвалено закон, який увійшов у історію як Хомстед-акт (від англ. *Homestead* – садиба, ділянка), і з прийняття якого почалась діяльність Авраама Лінкольна, як президента США.

Згідно Хомстед-акту кожен громадянин США, який досяг 21 року, і не воював на боці Півдня проти Півночі, міг отримати із земель громадського фонду ділянку землі не більш 160 акрів (62 га) після сплати реєстраційного збору, а приступивши до обробки землі і почавши зводити на ній будівлі, – право власності на цю землю після закінчення 5 років або достроково, при сплаті 1,25 дол. за акр. За Хомстед-актом в США було роздано близько 2 млн ділянок загальною площею близько 285 млн акрів (115 млн га)¹.

Хомстед-акт можна розглядати як приклад впровадження інклюзивного інституту, яке надало потужний імпульс просуванню уперед в усіх сферах завдяки залученості (інклюзії) величезних верств населення як у створення національного багатства, так і у зростання свого добробуту. Американські політики, історики, громадські діячі високо оцінювали роль цього законодавчого акту, який став одним з епохальних законів в американській історії. Уже в ті часи цей закон оцінювався як одна з найбільш корисних і життєво необхідних реформ за всю історію цивілізації. Жоден закон не сприяв у такій величезній мірі становленню демократії в США. Джон Кеннеді дуже влучно описав ситуацію, яка виникла після прийняття цього закону – «приплив піднімає всі човни». Такий «приплив» почав «піднімати всі човни» в США, в короткі терміни перетворивши країну на світового лідера. Вже на початку XX століття США перестала бути сировинною країною і вийшла на перше місце за рівнем промислового і сільськогосподарського виробництва, поступово стаючи лідером у науковій, освітній, технологічній та фінансовій сферах.

США надають і інший приклад переходу до інклюзивного розвитку країни в період «Великої депресії», тобто жорстокої кризи, яка охопила усі верстви населення і сфери економіки країни. Успіхи реформ, проведених іншим видатним президентом США – Франкліном Делано Рузвельтом, отримавши назву «Новий курс», стали можливими завдяки тому, що він зміг перетворити екстрактивні інститути, які вже опанували в багатьох сферах економіки США на інклюзивні.

Головною причиною економічної кризи Рузвельт вважав розрив між збільшенням економічної потужності США і збереженням без змін способом розподілу національного багатства. Він провів серію

реформ, спрямованих на розширення купівельної спроможності середнього і нижнього класів. Рузвельт також незмінно вважав за необхідне погоджувати інтереси бізнесу з загальнонаціональними, в зв'язку з чим робив заходи, спрямовані на розвиток так званої соціальної відповідальності бізнесу. Рузвельт вважав, що в демократичній країні поставлені їм цілі можуть бути досягнуті тільки завдяки розширенню політичної ролі усього народу, тому спрямував зусилля на досягнення цієї мети, отримавши такі конкретні результати.

Великий бізнес під впливом різних заходів державного регулювання і контролю став узгоджувати свої дії з національними інтересами, і багато колишніх зловживань, зокрема на фондовому ринку, в банківській сфері, в цілому в підприємстві, було припинено. Нова позиція держави викликала опір частини бізнесу, в першу чергу великого, і Рузвельт неодноразово вступав з ним у жорстку конфронтацію (відчуження власності або доходів при цьому ніколи не відбувалося). Були суттєво розширені соціальні та економічні права і можливості народу, низка реформ забезпечила захист у випадку безробіття, хвороби тощо. Був прийнятий закон про мінімальний розмір заробітної плати. Профспілки отримали широкі права щодо захисту інтересів трудящих. Закон Вагнера 1935 р. надав робітникам право на страйк, колективний договір з підприємцями, і закріпив за членами профспілок пріоритет при наймі на роботу. Спираючись на цей закон, робітники розгорнули широкий наступ на підприємців, стали реальною силою ринкової економіки, виграли за десять років 80% страйків. Середня реальна заробітна плата робітників за десять років зросла в два рази, багато хто з них увійшли в американський середній клас або впритул наблизилися до нього. У політичному відношенні американське суспільство стало більш плюралістичним, питома вага середнього і нижнього класів в політичному процесі і системі збільшилася (було проведено серію реформ, спрямованих на розширення купівельної спроможності середнього і нижнього класів), а питома вага верхнього класу скоротилася. Створена Рузвельтом коаліція Демократичної партії, яка включила робітничий клас, фермерство, більшість афроамериканців, частину бізнесу, який підтримав Новий курс, може бути визначена як реально демократична. Президентство Рузвельта підтвердило, що діяльність владної і політичної системи не є чимось раз і назавжди даним, і визначається співвідношенням різних соціальних сил, а не тільки позицією політичної еліти, і що ті переваги, які дає велика власність і багатство для впливу на політичні рішення влади, мо-

¹ Павлов М.Ю. Инновационное развитие экономики: от «Хомстед-акта» до электронных коттеджей и «викиномики». URL: <http://naukarus.com/innovatsionnoe-razvitie-ekonomiki-ot-homsted-akta-do-elektronnyh-kottedzhey-i-vikino-miki>.

жуть бути суттєво ослаблені силами, які цьому протидіють¹.

Різні поєднання інститутів, що існують сьогодні в різних країнах, глибоко вкорінені в історії, оскільки після того як суспільство було організовано певним чином, ці інститути змінюються рідко і повільно. До того ж влада може примусово насаджувати певні культурні зразки, ідеї, міцні пропагандистські стереотипи і просувати їх через освітні і культурні ініціативи, підвладні їй електронні і друковані ЗМІ.

Так, наприклад, останнім часом російськими авторами і ЗМІ активно розповсюджуються думки, які обґрунтовують відносини, засновані на вертикальних взаємозв'язках влади і населення, як історико-культурну спадщину, їх існування і збереження пояснюється соціокультурною специфікою Росії. Можна лише додати, що такі погляди вірно служать російському єдиновладдю, російським екстрактивним інститутам самодержавної (не розподіленої) влади, і до збереження цієї «спадщини» і цієї «специфіки» нині в Росії додається дуже багато зусиль і грошей.

Однак автори концепції інклюзивних інститутів не вважають дуже істотним вплив на економічне зростання історичних і соціокультурних факторів, обґрунтовуючи свою позицію прикладами із історії країн, які з різних причин були розділені, і внаслідок опанування в різних частинах булої єдиної країни різних інституціональних умов, через деяких час продемонстрували неймовірну різницю як в темпах економічного зростання, так і в рівні добробуту населення. Наприкінці 1990-х років, всього лише через півстоліття після поділу, економічне зростання в Південній Кореї і стагнація в КНДР призвели до десятикратної різниці в рівні доходів між двома частинами цієї колись єдиної країни. Економічна катастрофа в Північній Кореї, яка занурила мільйони людей в безодню злиднів, особливо вражаюча саме при порівнянні з ситуацією в Південній Кореї: ні культура, ні географія, ні різниця в освіті не можуть пояснити розбіжні траєкторії розвитку двох Кореї².

Видатний дослідник з інституціональної теорії, нобелівський лауреат Даглас Норт вважав, що великі зміни інституційної основи суспільства настають тоді, коли зацікавлена в них сторона з достатньою силою може обстоювати свою позицію. Водночас він допускав, що неперервні поступові зміни в конкретних напрямках впродовж часу поступово видозмінюють інституційну основу настільки, що вона відкріє іншу сукупність варіантів розвитку³. Цей висновок можна віднести до тих перспектив інклюзивного суспільства, які надає розпочата в Україні децентралізація влади і реформа місцевого самоврядування, в процесі яких може відбуватися зміна існуючої інституційної основи.

Д. Аджемоглу і Д. Робінсон висловили припущення, що можливість перетворення екстрактивних інститутів в інклюзивні завжди існує і багаторазово відбувалася в історії, хоч і залежить від супутніх чинників, з яких вони виділяють такі:

ступінь екстрактивності інститутів – чим більше можливостей і засобів в розпорядженні правлячих груп у придушенні будь-якої опозиції аж до тиранії, тим складніше розвиток в сторону інклюзивних інститутів;

існування інститутів в країні, які хоча б номінально могли б представляти протипагу правлячим елітам;

утворення широкої соціальної коаліції, яка представляє максимальну різноманітність існуючих груп і гарантує, що будь-яка вузька група в межах коаліції не буде в змозі встановити екстрактивні інститути, оскільки такі дії будуть зупинені іншими учасниками коаліції.

Події 2014 р. проклали шлях до влади політичним силам, які уособлюють менш концентровані і значно більш політично роз'єднані групи капіталу, ніж раніше, що може породити і нові взаємовідносини у владі, і нові можливості інституційних перетворень, а саме – цілеспрямоване формування інститутів, ефективних з точки зору досягнення цілей інклюзивного розвитку, з якого отримує вигоду більшість населення, що зумовлює зростання рівня життя, добробуту і скорочення бідності.

Стаття надійшла до редакції 23.01.2018

Прийнято до друку 30.01.2018

¹ Согрин С. В. Российская политическая элита и американський опыт. *Общественные науки и современность*. 2008. №8. С. 81-91; С.87-88.

² Цитована праця Аджемоглу Д. С. 62.

³ Норт Д. Институты, институциональные изменения, функционирования экономики. Москва, 1997. 180 с. (С. 91).